

वली-अहद त्रैलोक्य वीर विक्रमका महारानीहरू र रणोद्दीपसिंहको तीर्थयात्रा

— ज्ञानमणि नेपाल

वि. सं. १९३४ को हिउंदमा वली-अहद त्रैलोक्य वीर विक्रम शाहको साधारण व्यथाले अकस्मात् मृत्यु भयो । मृत्युको समय उनी भर्खरका ३० वर्षका जवान थिए । श्री ५ सुरेन्द्र सिंहासनमा थिए । बूढा राजा राजेन्द्र पति बाँचिरहेकै थिए, तर उनी १९०४ देखिनै नजरबन्दमा राखिएका थिए । वली-अहदले जङ्गबहादुरका तीनवटी छोरीहरू विहे गरेका थिए । तिनमा माहिली रानीपट्टिबाट जन्मेका युवराज पृथ्वी वीर विक्रम पति २ वर्षका साना बालक थिए ।

वली-अहद त्रैलोक्य वीर विक्रम निकै महत्वाकांक्षी थिए । आफ्ना बाबु-बाजेले गुमाएको राज्यशक्ति राणावंश-बाट फिर्ता गराउने उद्योगमा उनी लागेका थिए । उनको यो महत्वाकांक्षा उमेरसंगै बढिरहेको थियो । वली-अहदको यो अभिलाषा पूर्ण गर्ने उद्योगमा सहायता गर्नेमा जङ्ग-बहादुरले कोतपर्व, भण्डारखालपर्व, अलौपर्वमा मारिएका नेपालका भारदारका भाइछोरा नै प्रमुख थिए । परन्तु जङ्गबहादुरको जीवनकालमा यो उनीहरूको अभिलाषा पूर्ण हुन संभव थिएन । जङ्गबहादुरले गृहनीति-विदेशनीतिमा संतुलन मिलाएरै राजकाज चलाएका थिए ।

वि. सं. १९०३ मा कोतपर्वमा नेपालका प्रमुख भारदारलाई मार्न र सो तरसंहारपछि नेपालको राज्यशक्ति

हात पार्न जङ्गबहादुरलाई श्री ५ राजेन्द्रकी कान्छी महारानीको आज्ञा प्राप्त थियो । महारानी राज्यलक्ष्मीकै अनुमति लिएर जङ्गबहादुरले ती सयौं भारदारलाई स्वाहा पारेका थिए । उनकै आज्ञाले उनी सर्वेसर्वा बनेका थिए । आफूमा पूरा शक्ति आइसकेपछि कान्छी महारानीको आफ्ना छोरालाई युवराज बनाउने अभिलाषा पूरा गर्ने काम जङ्गबहादुरले गरेनन् र वैधानिक युवराज सुरेन्द्रको पक्ष लिएर उल्टै महारानीलाई निस्तेज गर्न लागे । यसबाट क्रुद्ध भएको महारानीले जङ्गबहादुरकै नाश गर्ने चेष्टा के गर्ने लागेकी थिइन् । यसको परिणाम भण्डारखाल पर्व पन्थो जसमा कोतपर्वबाट बाँकी रहेका भारदारको अवसान भयो, स्वयं कान्छी महारानीले काशी निर्वासित हुनुपन्थो । निर्वासित महारानीका पछि लागेर काशीमा गएका राजा राजेन्द्रले सुरेन्द्रको पक्ष लिएर अडिग भएका जङ्गबहादुरको उच्छित्तो गर्न अनेक उद्योग गर्न लागे । युवराज सुरेन्द्रको वैधानिक राजसिंहासनको अधिकार हरेर कान्छी महारानीका छोरालाई राजगद्दी दिने राजा राजेन्द्रको प्रयास हो भन्ने कुरा प्रकाश पारेर जङ्गबहादुर राजेन्द्रका सबै प्रयास विफल पारी सुरेन्द्रलाई सिंहासनमा राखी उनबाट सबै किसिमका मान, मर्यादा र अधिकार आफू र आफ्ना भाइछोरामा सीमित पार्न पनि समर्थ बनेका थिए । जङ्गबहादुरले कोतपर्व, भण्डारखालपर्व र अलौपर्वद्वारा सबै विभिन्न थरि पुराना भाइभारदारलाई

पन्छाएर राणावंशको एकाधिकार कायम गरेका थिए । बहा राजा राजेन्द्रलाई दरबारमै नजरबन्द राखेर कान्छी महारानी र उनका छोराहरूलाई भारतमा निर्वासित गरेर सिंहासनमा राखिएका राजा सुरेन्द्र विक्रमसंग जंगबहादुर जे जस्तो अधिपति लिन पनि समर्थ भए । श्री ५ सुरेन्द्र पनि जंगबहादुरसंग परिस्थितिवश विवश थिए । एक किसिमले अनुगृहीत पनि, जंगबहादुरले पनि श्री ५ लाई ढाल बनाएर शासन गर्नु नै श्रेय छ, श्री ५ लाई पन्छाएर राणा शासनको शक्ति मजबूत बन्दैन भन्ने पनि बुझेका थिए । जंगबहादुरका पालासम्म यो सन्तुलन मिलेको पनि थियो । उनले अंग्रेजसंग सकेसम्म दोस्ती कायम राखेर श्री ५ लाई मान्यता राखेर चलू भन्ने अर्ती आफ्ना भाइछोरालाई दिएका थिए ।

जंगबहादुरले आफूले लिएको प्रधानमन्त्रीको रोलक्रम पनि आफ्ना शेषपछि आफ्ना भाइमा, त्यसपछि आफ्ना छोरा नातिमा, त्यसपछि भाइका छोरोमा जाने पारेका थिए । परन्तु उनको यो रोलक्रमबाट उनका भाइ त अनुगृहीत थिए, तर भाइका छोरा सन्तुष्ट थिएनन् । बाहिर पुराना भारदारका सन्तानको संगठन पनि जम्दै गएको भित्र युवराजको उमेर र आकांक्षा पनि बढ्दै गएकोले जंगबहादुर गृहकलहदेखि सशंकित थिए । यसकारण श्री ५ संग आफ्ना सन्तानको रक्तसम्बन्ध कायम गरिदिन पाए आफ्ना शेषपछि पनि आफ्ना छोराहरू आफूजस्तै श्री ५ बाट निश्चिन्त भई पाएको राज्याधिकार अकण्टक भोग गर्न भनेर उनले आफ्ना छोरीहरूको बिहे युवराज त्रैलोक्य वीर विक्रमसंग गरिदिएका थिए । आफ्ना छोरा जगत्जङ्ग, जीतजङ्गको विवाह पनि श्री ५ का शाहज्यादीसंग गरिदिएका थिए । यसरी दुवै तर्फबाट लगन गाँठो बलियो बाँधिदिएर आफ्ना छोराहरूको अधिकार बलियो बनिरहोस् भन्ने उनको भित्री अभिलाषा थियो । परन्तु उनको यो चाहिँ अभिलाषा सर्वथा पूर्ण भएन । जंगबहादुरको मृत्यु भएको वर्षदिन भित्रै राणामा गएको अधिकार पुनः फिर्ता गर्न खोज्ने बली-अहद त्रैलोक्यको पनि मृत्यु भै गयो । युवराज त्रैलोक्यको मृत्यु हुनामा जंगबहादुरका भाइ धीर शमशेरको गुह्य षडयन्त्र थियो भन्ने कुरा पनि केही इतिहासकारहरू गर्छन् । जंगबहादुरपछि प्रधानमन्त्रीको पद रणोद्दीपसिंहमा गए पनि सत्र भाइछोरा-

का बाबु धीर शमशेरको नेपालमा ठूलो हाडदुहाई थियो । यसै मौकामा बली-अहदको अवमानले राणाकालमा राज-संस्थाबाट प्राप्त अधिकार खोसिने आशंका समाप्त भयो । तत्काललाई उनको अधिकारमा अब घुनपुत्ली लाग्ने डर रहेन ।

परन्तु राजपरिवारमा भने अत्यन्त ठूलो विषाद छायो । अब सुरेन्द्रका शेषपछि पनि उत्तराधिकारी हुने युवराज पृथ्वी वीर विक्रम साना बालक थिए । जेठी राजमाताकी एक छोरी मात्र थिइन् । उनी जंगबहादुरका छोरा आफ्ना दाजुका पक्षमा थिइन् भने माहिली राजमाता धीर शमशेरका छोरा वीर शमशेर, खड्ग शमशेरहरूका पक्षपातिनी भइन् । बली-अहदको अभिलाषाको प्रतिनिधित्व गर्दै कान्छा युवराज नरेन्द्र विक्रम शाह विरोधी दलको नेतृत्व गर्न लागे । यसरी जंगबहादुरको शेषपछि नेपालमा शक्ति हात लाग्नामा परस्परमा ठूलो प्रतिस्पर्धा चलन शुरू भएको थियो । एकातिर पुराना भारदारका वंशजहरूको संगठनद्वारा आफ्नो गुमेको अधिकार फिर्ता लिने सुर श्री ५ को परिवारमा जोगति हुँदै थियो, अर्कोतिर आफ्ना बाबुले आजैको मान, मर्यादा र अधिकार आफैमा सीमित गराउन जंगबहादुरका सन्तान चाहन्थे भने जंगबहादुरका कान्छा भाइ धीर शमशेरका खलक पनि यो अधिकार हात लाग्न लालायित थिए । त्यसबेलाका श्री ३ महाराज रणोद्दीपसिंह सोझा धार्मिक प्रकृतिका थिए । उनी सबैतिर प्रायः प्रेम राख्थे । उनलाई भविष्यमा हुने अनिष्ट र ठूला विपत्तिको कुनै आशंका थिएन । उनी धर्मकर्म तीर्थव्रतमा धेरैजसो संलग्न रहन्थे ।

वि. सं. १९३७ को हिउँदमा श्री ३ रणोद्दीपसिंह वायसरायसंग भेट मुलाकात गर्न कलकत्ता जाने भएका थिए । यस मौकामा आफ्ना विधुवा बहारीलाई तीर्थ गराएर त्याउन श्री ५ सुरेन्द्रले उनलाई आज्ञा दिएका हुँदा राजपरिवारका साथै आफ्नी महारानीलाई पनि लिएर तीर्थ गर्न जान रणोद्दीपले योजना बनाएका थिए । पहिले कलकत्ता गएर वायसरायसंग भेट गर्ने त्यसपछि तीनधाम गर्ने उनको विचार थियो । यो योजना नेपालमा रहेका अंग्रेज राजदूत मार्फत ब्रिटिश सरकारमा पठाइयो । रणोद्दीपसिंहको विचार मंसिर ८।९ गते यहाँबाट प्रस्थान गरेर पहिले कलकत्ता गई वायसरायसंग भेट मुलाकात गरी

त्यसपछि तीर्थ गर्न जाने थियो । परन्तु अंग्रेज राजदूतले पुस नलागी बायसरायसंग मुलाकात हुन नसक्ने भनी दश-वाह्र दिनपछि जाने सल्लाह दिए । परन्तु ढोलो गर्दा तीनधाम गरेर पछि फर्कदा गर्मीको याम आउने र औलोको भय पनि हुने हुँदा रणोद्दीपले आफ्नो साइत पर सार्न मन्जुर गरेनन् बरु पहिले वैजनाथ धाम हुँदै कलकत्ता गएर पुरीमा पुगी जगन्नाथको दर्शन गरी फेरि फर्केर आएर बायसरायसंग भेट गर्ने र अरु तीर्थ गर्ने योजना बनाए । यसरी पहिले जान राजदूतलाई अनुकूल नपरे अरु कोही अगुवा खटाइ दिए हुने कुरा पनि गरे ।

त्यसबेला कलकत्ता जानलाई रेल चढ्न मुजफ्फरपुरमा पुग्नु पर्दथ्यो । तर मुजफ्फरपुरमा रेल चढ्दा रेल बदलिइरहनु पर्ने, गङ्गामा तर्न जहाजमा ओर्लन चढ्न गाह्रो पर्ने हुँदा रणोद्दीपसिंहले पटना पुगेर रेल चढ्ने र बीचमा वैजनाथधामको दर्शन गरेर कलकत्ता जाने निश्चय गरे ।

नेपालबाट रणोद्दीपसंग दलबलसाथ जाने यो तीर्थयात्रीको जमात ज्यादै ठूलो थियो । श्री ५ का राज-दरवारका बल-अहदका विधवा महारानीहरू, श्री ३ का रानी समेत १४ जना महिला थिए । ४ जना जनरल, २९ जना अफिसर खालसा पगरी, ७५२ जनाको एक पल्टन, ५० जना व्याण्डवाजा जवान, ४१ वटी स्वास्तीमान्छे नोकर्नी, २०० जति डोले भरियाहरू गरी जम्मा २६०० जतिको दल थियो । यस अतिरिक्त सवारी वाहनमा अन्दाजी ३० हात्ती, ८० गाडा, ८० घोडा र नौवटा पालकी जाने भए । गाडा जस्ता वाहन मधेश तराई लगेपछि मात्र सामेज्र हुने थिए । यो सवारी साधन र सुरक्षाको व्यवस्था पनि ब्रिटिश भारत लागेपछि भारतको अंग्रेज सरकारले गर्नुपर्ने थियो तापनि रणोद्दीप आफ्नो सुविधाको लागि रेल नचढ्नुजेल अर्थात् पटना नपुग्नुजेल आफ्नै सवारी साधनमा आफ्नै बन्दोबस्तमा जाने भएका थिए । केही खनखाँचोमा मात्र ब्रिटिश सरकारलाई गुहार्ने निधो थिनले लिए तापनि आफ्ना तर्फबाट पनि बाहिरी सुरक्षाको प्रबन्ध अंग्रेज सरकारले गर्नुपर्ने हुँदा जाने ठाउँ तीर्थक्षेत्रको र नेपाल भारत सीमानासम्मका र त्यसदेखि उताका बासको पनि डेगाना समेतको सूचना नेपालबाट पहिले दिइसकेको

थियो । नेपाल सरहददेखि ब्रिटिश भारतमा पसेर पटना पुग्नलाई मोतीहारी, कल्याणपुर, साहेबगन्ज, खुटाही, लालगन्ज, हरिहरक्षेत्र (हाजीपुर) र पटना गरी जम्मा ७ बास बस्नु पर्दथ्यो । पटनामा पुगेपछि सुरक्षामा गएर पल्टन ७५२ जवानमा १०१ साथ गए, अरु फर्के । जनरल र अफिसर जवान तेत्तीस गए । अरु आठपहरिया, सुवेदार, हुदा, सिपाही गरी ५१ जना साथै थिए । ४१ वटी नोकर्नी, सयजना भरिया नोकर डोले थिए । बाह्रवटा घोडा, नौवटा पालकी, दुइटा वगी साथै रहे । कलकत्ता पुगेर ४५ दिन बसी जगन्नाथ पुगेर आएपछि फेरि ८६ दिन बसेर बायसरायसंग भेटो अरु तीर्थमा जाने भए । तीर्थमा काशी, प्रयागद्वारका, सुदामापुरी, नासिक, पूना, तिरुपति-वालाज्यू रामेश्वर मुख्य थिए ।

यो तीनधाम गर्ने यात्रामा अन्दाजी ४ लाख रूपैयाँ खर्च लाग्ने हिसाबकिताब थियो । त्यसबेला नेपालमा नोटको प्रचलन नहुँदा रूपैयाँ बोकाएर लगेर मोतीहारीमा कम्पनी नोट साटेका थिए ।

माथि नै भनियो रणोद्दीप सोझा सबैमा बराबरीको भावना राख्ने धार्मिक प्रकृतिका थिए । तर अरु उनका साथमा गएका अर्जेल कर्णेल कहलाएका राणाहरू उच्छृङ्खल भएर ठूलूला शहरमा तीर्थमा बसेका बेला अनेकौं होहल्ला मच्चाउने अशान्तिका उद्वण्डताका काम गरेर श्री ३ महाराजलाई आपत्ति पार्दथे । अदप गर्न नसक्ता र ब्रिटिश सरकारले यसमा हस्तक्षेप गर्न पनि अठ्ठारो हुँदा पछिसम्म पनि यसको चर्चा भइरह्यो । यसकारण भारत जाँदा श्री ३ को सवारी दल धेरै ठूलो नहोस् भन्ने अंग्रेजको आग्रह पछि-पछि पनि भइरहन्थ्यो ।

यो तीर्थयात्राबाट राजपरिवारमा केही आश्वासन मिल्यो होला । धार्मिक महाराज रणोद्दीपलाई पनि आफ्नो कर्तव्य पूरा पारेको भान भयो होला । परन्तु श्री ५ को परिवार आश्वस्त हुन पाएन । एकदेखि अर्को गर्दै विपत्तिको पहाड खनिन लागे । पहिलो त श्री ५ सुरेन्द्र स्वर्ण भए । त्यसपछि बूढा राजा राजेन्द्रको स्वर्गवास भयो । यही मौकामा ३८ साल पूर्व घटेको हुनाले नरेन्द्र विक्रम शाहका नेतृत्वमा संगठित दलको संहार भयो । नरेन्द्रविक्रम शाह भारतमा लगेर कैद गरिए । यसै अवसरमा जंगबहादुर-

का छोराहरूलाई पनि पन्छाउने विचार धीर शमशेरले गरेका भए तापनि उनीहरू यस कार्यमा सक्रिय नदेखिएकाले यो योजना पूरा नभए पनि उनीहरूको तेजोवध केही मात्रामा मात्र भयो । उता राजदरवारमा पनि महाराजाधिराज पृथ्वी वीर विक्रम शाह नाबालक भएकाले उनीबाट अब केही बाधा रहेन । झन् राजमाता उनकै छोराका पक्षमा हुँदा ती धीरको दल बलवान् बन्यो । यमबेला आफ्ना केही परिवारका साथ जगत्जंग तीर्थयात्रा गर्न भारतमै गएका थिए । यहाँ ३८ साल पर्वमा परेका वाग्दानीका मुखबाट बलजपती गरेर जगत्जंगलाई पोलाइयो । नेपाल सीमाना टेक्नासाथ उनलाई पकडेर ल्याउने आदेश दिएर मानिस खटाइए । यता उनकै अंश सर्वस्व गरियो । परन्तु आफ्नो मानिसद्वारा यो सूचना पाएका जगत्जंग उतै अडिए । यताबाट सफाइ लिन तुरुन्त आउनु भन्ने खबर तारैतार पठाइयो । तर उनी आएन । ठूलो खर्चका मान्छे उहाँ पनि उनलाई अड्न गाह्रो थियो ; यताउता ठक्कर खाँदै चन्दा मागेर भू० पू० श्री ३ को छोरा जगत्जंग दुःखले जीवन धानेर रहन लागे । उतै रहँदा पनि उनलाई करणीको अभियोगमा बात लाएर तेजोवध गर्ने पतीत पार्ने प्रयास भइरहे । पछि राजमाताको र रणोद्दीपको समेत अनुग्रहले जगत्जंग आफ्ना देशमा प्रवेश पाए । परन्तु जंग सन्ततिलाई पूरा पन्छाएर आफ्नो छोरा-मा अधिकार स्थिर गराउन नपाउँदै पहिल्यै धीर शमशेरको मृत्यु भइगयो ।

बाबु धीर शमशेरको मृत्यु हुनासाथ उनका छोरा वीर शमशेरहरू एकदमै अत्तालिए । जंगबहादुरले बाँधेको रोलक्रमबाट यिनीहरूको शक्तिमा आउने बाटो मृगवृष्ण का बराबर थियो । यसकारण बाबु धीर शमशेर शक्तिमा अउने बित्तिकै आफ्नो-आफ्नो बाटो सोझ्याउने उनीहरूले लक्ष्य राखेका थिए । तर अकस्मात् धीर शमशेरको मृत्यु हुँदा उनीहरू अब जस्तोसुकै अपराध गरेर भए पनि शक्ति हत्याउने दाउमा लागे । बाबुको आशौच बर्न पनि उनीहरूलाई धौ-धौ पर्थ्यो । उनीहरूले आफ्ना बडाबाबुने कोतपर्व गरेर ऐश्वर्य अधिकार आजैको, आफ्ना बाबुले ३८ साल पर्व गरेको झल्लती सम्झेका र देखेका थिए । यसैले उनीहरूले बडाबा रणोद्दीपसिंह र रोलवाला जंगबहादुरका छोराका एकैसाथ सखाप पारेर अधिकार लिन सुर कसे ।

यसैको फल ४२ साल पर्व घट्यो । जंगबहादुरका छोरा पनि आफ्ना बाबुको अधिकार पाउनामा लालायितै थिए । तर उनीहरू बालककालदेखिनै ठूलो शोख-शयलमा हुर्केका, सारा सुविधा भोग्दै आएका र धनसम्पत्तिले भरिपूर्ण हुँदा जोखिमी काम गर्न मर्न-मानमा हतपत्त हिम्मत कस्तै नथे । परन्तु पस्तहिम्मत धर्मभीरु मानिसका हातबाट यस्तो भयंकर काम हुन सक्तै नथ्यो पनि । फेरि उनीहरूमा रणोद्दीपपछि सजिलै शान्तिसंग रोलक्रमबाट पनि आफूमा अधिकार आइहाल्छ भन्ने भित्री आशाकुर पनि पल-इरहेको थियो । धीर शमशेरका छोरा दुःखसुख भोगेका कूटनीति चालवाजीमा पछि नहट्ने चलाक केही पढे-लेखेका पनि थिए । सोझो धर्मप्राण कूटनीति खेल्न नजान्ने निःसन्तान श्री ३ महाराज रणोद्दीपसिंहबाट मौका पाउनासाथ यिनीहरूले दाउ छोपन बेर लाएनन् । यसैले जंगबहादुरको निधनपछि ३३ साल-देखि अनेकौं योजना कस्तै आएका अरु सबै दल अस्ताउनु धीरका पुत्रको एककासी उदय हुनु सम्भव भएको थियो । नभए जगत्जङ्ग बनबास लागेपनि जीतजंग सर्वोच्च सैनिक पदमा विराजमान छँदै थिए । उनलाई विपत्तिको आशङ्का पनि भइसकेको थियो । उनले सोझा काकाको बाटो किन हेरिराख्नु पर्दथ्यो ; मर्न मानमा पसेका भए आफ्ना दाजु-भाइको बढिबडाउमा कसिएका भए कि धीरका सन्तानलाई लाखापाखा लाउँथे कि आफू लाग्थे । परन्तु पहिलै आफै कानको औषधि गर्ने निहुँले भारत किन पस्नु पर्दथ्यो । यसैले पनि धीर सन्ततिको बाटाको काँडा आफै पन्छियो । यहाँ अर्को कुरा पनि स्मरणीय छ — जंगबहादुरका छोरा अंग्रेजसंग बाबुको नीति अनुसरण गर्ने खोज्दथे । धीरका छोरा अधिकारका लागि अंग्रेजसंग धेरै दबन सक्तथे । यिनको अधिकारमा नेपाल राज्यको शासनसत्ता गयो भने आफ्नो प्रभाव फैलाउन धेरै सजिलो पर्ने भएकाले अंग्रेज सरकारको समर्थन यिनमा पर्ने आयो । वीर शमशेर पछिका नेपालका प्रत्येक प्रधानमन्त्रीलाई अंग्रेजहरूले अनेक कुरामा अचेटेका उदाहरण पाइन्छन् । (वीर शमशेर कलकत्ता जाँदा स्वतन्त्र राष्ट्रलाई सुहाउने खालको स्वागत सरकार नपाउँदा उनका मनमा विर्सिनसक्नु चोट लागेको थियो ।) फेरि वीर शमशेरले यता राजमाताको आड पनि प्राप्त गर्न समर्थ भएकाले सबै शत्रुलाई परास्त पार्न सके । जंगबहादुरका छोरा अर्थात् आफ्ना दाजुभाइपट्टि नै सहानुभूति राख्ने जेठी राजमाताले निर्वासित हुनुपर्थ्यो । उनी पहिले अंग्रेजी दूतावास लैनमा शरण लिन पुगिन् ।

राजपरिवारले देश छाडी बाहिर जाइ हुँदैन भनी वीर शमशेरले जेठी राजमातालाई लिन खड्ग शमशेरहरूलाई लैनमा पठाए। उनले म फर्कन आफ्नै दाजु जीतजंग कहाँ काशीमा गएर बस्छु भनिन्। वीर शमशेरले पनि जीतजंगलाई सोधेर मात्र दिनलाई यहाँबाट जान दिए। तर उनी २।३ महीना जति उहाँ बसेर जंगबहादुरका भाइ बट्टीनरसिंहका छोरा ध्वजनरसिंह कहाँ कलकत्तामा गएर बसिन्। भारतमा निर्वासित जंगबहादुरका अर्का भाइ जगत्शमशेरका छोरा अमरजंग हर्षजंगहरूसंग मिली आफ्नो अधिकार र सम्पत्ति फिर्ता पाउनालाई ब्रिटिश सरकारमा उजुर पनि गरिन्। यसमा अंग्रेज राजदूतमार्फत वीर शमशेरसंग सोधी पठाइयो। अब वीर शमशेर किन टैन्धे र? यिनले सारा भागेर गएका जंगबहादुरका छोरा भतिजाको सम्पत्ति जायजेयाको लेखोलाई दिए। करीब साठी लाख रूपैयाँ निजहरूको सम्पत्ति साधमा छ भन्ने कुरा पनि उनले स्पष्ट गरे। राणा खानदानमा जंगबहादुर एक आदर्श मानिन्थे। राणा शासक कसैले राम्रो काम गर्नु भने पनि जंगबहादुरले यति गरेका थिएर मैले यत्न गर्ने भनी धाक र बाफ छाँट्थे। खराबै काम गरे भने पनि जंगबहादुरले पनि त यसै गरेका थिए भनी उनैलाई ठोस लाउन पुग्थे। न्याय नीतिका र व्यवहारका कुरामा पनि उनैको सखेडा राख्थे। यतिबेला वीर शमशेरले पनि यस्तै कुरा गरे। उनले जंगबहादुरले राज्याधिकार लिनलाई कोतपर्व र भण्डारखालपर्व गरेर तीनसय भारदार मारेका थिए, कतिको सर्वस्व गरे, कतिलाई सर्वस्व गरी निर्वासित गरे। तिनीहरू तवाहा भरर भारत डुल्दथे। पछि केही नलागेर जंगबहादुरको शरणमा परेपछि उनीहरूको केही प्रवस्ती गरिदिएका थिए भन्ने कुरा गरे। (जंगबहादुरले मारेका मानिसको संख्या वीर शमशेरले बढाएर भनेका हुन्। उनले आफूले ४२ साल पूर्वमा त्यति मानिस नमारेको संकेत गर्ने यो अतिशयोक्ति गरेका हुन्)।

वि. सं. १९४४ मा जंगबहादुरका छोरा रणवीर-जंगले विद्रोह गरी तराईतर्फ आक्रमण गर्दा त्यस विद्रोहमा सामेल भए वापत अमरजंग, हर्षजंग समेतको अंश भत्ता रोक्का भएको थियो।

जंगबहादुरले आफ्ना छोरी बली-अहदलाई विहे गरिदिएर वर्षको दश-दश हजार भत्ता दिएका थिए। जेठी

राजमाताको सो भत्ता खोसियो। उनी लैनमा गएपछि चार हजार कम्ती गरी ६ हजार दिने उनी आएर बस्छिन् भने भन्ने कुरा वीर शमशेरले पहिलै गरेका थिए। सो मञ्जुर नगरी उनी भारत पसेकी थिइन्। पछि अंग्रेज सरकारमा उजुर गरेपछि उनले फेरि जंगबहादुरद्वारा निर्वासित भएकी राजेन्द्र वीर विक्रमकी कान्छी महारानीको उदाहरण निकाले गद्दीनसीन राजाको महारानीलाई पनि जंगबहादुरले काशीमा निर्वासित गर्दा महीनाका एकसय दरले वर्षको बाह्रसय मात्र भत्ता दिएका थिए, उनी त्यही भत्ता खाएर आजसम्म बसेकी छन्, अहिले मेरो राज्य चलेपछि बुढेस-कालमा मलाई दूध खान पुगेर पचास रु. महीनाको थपिदेउ भनेर लेखिरहिछिन् भने यिनी ता बली-अहदकी रानी मात्र हुन्। यसकारण यिनीलाई त उनलाई दिएको भन्दा आधा ५० रु. महीनाको दिन्छु। यस हिसाबले अमरजंग, हर्षजंगहरूलाई पनि पाँच रूपैयाँ मात्र दिए पनि सुहाउने हो तर पनि चूच लागेर बस्छिन् भने बीस पच्चीस दिन्छु भन्ने कुरा गरेर लाइदिए। जे भए पनि अब वीर शमशेर जंगबहादुरका सन्तानलाई अधिकार त परै जाओस् 'त्वं शरणम्' पारेर केही जीवनवृत्तिसम्म दिन चाहन्थे। अंग्रेज सरकार पनि आफ्ना पक्षधर वीर शमशेरहरूलाई छाडेर अधिकार खोसिएका जंगबहादुर र उनका भाइका सन्तानहरूको वकालत किन गरिरहन्थ्यो? अनेकन दाउपेच घातप्रतिघात षाड्युप्यद्वारा नेपाल राज्यको सर्वोच्च शक्ति-मा पुगेर ठूलो ऐश्वर्य आजैका जंगबहादुर र उनका भाइका सन्तान यसरी लाखापाखा लागे। जंगबहादुरले भावी महाराजाधिराजकी पट्टराज्ञी बन्ने कल्पना गरिएका उनकी छोरीको यो हालत भयो। जेठा छोरा जगत्जंग, जेठा नाति युद्धप्रतापजंगहरू त ४२ साल पूर्वमा नै परिगण। कथंकदाचित् ज्ञान धन जोगाएर भासोकामा पद्मजंग, जीतजंग केही सम्पन्न थिए। अरू वनबस लागेका जङ्ग-बहादुर र उनका अरू भाइका सन्तानका हातत त्यति राम्रो थिएन। भागेर जाँदा यहाँबाट जतिसुकै गुटमुट्याएर लगेको भए पनि राजसीचालले मूल धनै मासेर खान थालेपछि कति दिन पुग्छ र? उनीहरूले आफ्नो दशा जाहेर गरेर ब्रिटिश सरकारकहाँ उजुर गरे तापनि अंग्रेजहरूले के पो मद्दत गर्दथे र! आफ्ना पक्षधर शक्तिमा आएका धीरका छोरालाई छाडेर शरणार्थी राणाको सक्रिय सहयोग

गर्नु पनि उनीहरूलाई आवश्यक थिएन । मौखिक चिट्ठीपत्र-
द्वारा सहानभूतिसम्म व्यक्त गरिदिए ।

प्रमाण भाग

३७ साल

श्री ३ महाराज रणउद्दीपसिंह राणावहादुरको
कलकत्ता सवारी भै तिर्थ गर्ने मुद्दामा लेषपढ भयाको र
कुरा कहानी भयाको—

३७ साल श्रावण शुदि ३ रोज १ मा श्री ३
महाराजका तर्फबाट फार्सीमा लेषी गयाको

मुद्दा

यो साल लाठ् साहेवको सलाम्निमित्त जाने कुरा मैले
श्री ५ महाराजाधिराजको हजुरमा अर्ज गर्दा बहूतै बढिया
तजबिज गन्त्रौ अवेसेडर भै जानु यसले २ सरकारका
दोस्तीको जरो बलियो हुँदै जाँछ भन्ने हुकुं भयो. अब
मंसीरको १०।१५ मा नेपाल छाड्नाको इरादा गरेको छु.
औ. श्री ५ महाराजाधिराजबाट तीमौले लाठ् साहेवको
सलाम् हासिल गरी सकेपछि साहेव मोहतसि
मङ्गलहेहसंग इजाजत लि हाभ्रा वीधवा भयाका बुहारीहरू
लाई जगनाथ रामेश्वर द्वारीका र अरू बीच बीचका
तिर्थहरू गराई लि आउनु भन्ने हुकुम् भयो र श्री ५
युवराजका मुमाहरू र हाभ्रा महारानीलाई समेत लगी
तिर्थ गराई ल्याउनाको इरादा छ—

श्रावण शुदि ६ रोज ५ मा रजिडेन्ड गर्डीलस्टोन साहेवले
लेखेको यारदास्तको मुद्दा

तपाजीका यस् महीनाको तारीष ९ मुताविक सम्बत १९३७
श्रावणको १८ मा लेषनु भयाको चीठीवापत जाहेर गर्ने
आफना इच्छा मुताविक मंजुरी श्री ५ जनाव् महाराजा-
धिराज साहेव वहादुरका अंदासेडर मुकरर भैकन जनाव
मुअहल्ला अलका वनापव् सलतनत् वो गवरनर जेनरल
साहेव वहादुर हिंदसग मुलाकात् गर्न जानानिमित्त र
आफना साथ लैजाना स्वर्गवासी वलीअहद साहेवका वीधवा

महारानीका तीर्थ जात्रा गर्नानिमित्त आयीपुग्थो र म दोस्त
दोस्तीको कलम्ले लेषदछु कि म दोस्तले जनाव साहेव
वहादुर मोहतसिम् लेका(?) (इजेह) हासील गर्ने षुसिवापत
माथि लेष्याका मुलाकात्का चिठी लेषिकन विन्ति गरि
पठायको छु. तसर्थ दोस्तिको कलम्ले लेष्याको शुभम्—

भाद्र शुदि ५ रोज ५ मा श्रीकम्याण्डर इन चीफ धीर
सम्सेर जङ्ग राणावहादुर लैन्मा सवारी भै भोटका विसयको
कुरा गरीवक्सनु हुदा सवारीको कुरा भयाको

रजिडेन्टसाहेवले बोलेको—

५. यो साल हिउदमा तपाईं वही सफरमा जानालाई
तजवीज गर्नु भयाको छ कि छैन

श्री कम्याण्डर इन चीफबाट बोली वकस्याको—

६. महाराजवाट सफरमा जानाको इरादा गरीवक्सनु
भैरहेछ. महाराजको सवारी भयो भन्या दुवै जानाले
जानु हुंयाछैन महाराज जानुभयो भन्या मेरो
हावापानी बदलनालाई जानाको इरादा छ. महाराजका
सवारी हुन्या कुरामा लाठ् साहेवबाट जवाव् आयो
की आयाको छैन.

रजिडेन्टसाहेवले बोलेको—

७. आयाको छैन. अउनीमात्र महाराजका हजुरमा पठाइ
दीन्या छु लाठ् साहेववाट षुसिसाथ महाराजलाई आउनु
भनि लेषि पठाउनु हुंयाछ. यस्मा संदेह छैन.
महाराज जानु भयो भन्या मेजर अथवा कप्तान
दर्जाका यक्जना अफिसर महाराजका साथमा रहंया
बंदोवस्त पनि होला. महाराजका तिर्थ गर्नाको पनि
इरादा देखिन्छ भन्या मैले यो साल महाकालिको
सेवानामा जानुपर्छ र हिन्दुस्तानतिर डुलिरहनाको
फुसंत छैन. म बुदा पनि भयो मवाट ज्यादा दौडघुक्को
काम् होइसकतैन. जवान् अफिसर साथमा रहंयाको
बढियै छ. डाक्टर साहेव पनि जान सकछन् ?

श्री कम्पाण्डर इन चीफवाट बोली वक्स्याको—

८. महाराजका साथमा साहेव आफै जानु भया पनि अरू आफिसरलाई बंदोवस्त गरी पठाउनु भया पनि बंदोवस्त ता साहेवको हो भन्या साहेव जान नपाइन्या भयो भन्या जो चाहिन्या बंदोवस्त साहेववाट बाधी दीनुहुन्यै छ—

लाठ साहेववाट रजिडन्टलाई लेषेको चीठी सन् १८८० सेप्टेम्बरको १० तारीषमा रजिडन्ट साहेवले महाराजलाई लेषेको अंग्रेजी चीठीको मुद्दा—

भाईसरायका ईरादा तपाजीवाट सुन्न चाहनुहोना भनि मछेउ अँले आईपुग्दाका चीठी तपाजीछेउ पठाईदीयाको छ. वापस पठाई दीनुहोला वहापछी तपाजीका याददास्तको जबाव ताकीता जवाव पठाईदीन्या काम् गरला—

भाद्र शुदि ७ रोज ७ मा

भाद्र शुदि ६ रोज २ मा रजिडन्ट साहेवले सवाल गरी पठायाका कुराहरूको श्री ३ महाराजवाट आसीन वदि ३ रोज ३ मा जवाव वक्स्याको—

रजिडन्टको सवाल

लाठ साहेववाट मञ्जुर गर्नुभयो भन्या महाराजका साथमा कलकत्तासम्म म जान सबछु. तर डिसम्बरको ४ तारीष भन्दा अघी नेपालवाट जान सक्दीन १५ तारीषभन्दा अघी लाठ साहेवसंग मुलाकात हुन सक्दीन भन्दा ४ तारीषमा जहावाट हीड्या पनि २० तारीषसम्ममा ता हामि कलकत्ता पुग्न सक्छौ यस हिसावसंग जानालाई महाराजलाई सुविस्ता पछ पदैन— १

महाराज साहेव मजफरपुरमा रेलमा सवारी भै वक्सनुहुन्छ की पटनामा सवारी भै वक्सनुहुन्छ— २

कलकत्तातर्फ जानुदा महाराज वैजनाथमा थामी वक्सनुहुन्छ हुदैन. थाम्नुभयो भन्या कतिसम्म थाम्नुहोला— ३

भाद्र शुदि ७ रोज ७ मा श्री ३ महा (राज) वाट लेषी वक्स्याका चीठीको तर्जुमा—

मेरो कलकत्ता जाने विसयमा आयाको तपाजीवाट मेहर मानी भित्त मेहरमानीसाथ पठाईदीनुभयाको चीठी फर्काई पठाई दीयाको छ—

भाद्र शुदि ८ रोज १ मा रजिडन्ट साहेवले लेषेको याददास्त-

म दोस्तको तारीष १२ अगस्त सन् १८८० ईस्वी मुतावीक सम्बत् १९३७ श्रावण शुदि ६ रोजमा लेष्याको याददास्तको लगाउमा म दोस्त यस याददास्तसंग १ नक्कल चीठी साहेव सीकटरी बहादुर गवरनमेन्ट हिन्दले लेष्याको तारीष २ सितंबर सन् १८८० ईस्वी नम्बर ७५६ अक्षर आयी थीवावत् तपाजीको दर्षास्त हासिल गर्नानिमित्त मुलाकात् जनाव् मोअल्ल अल्काकनवाव् गवरनर जनरल साहेव बहादुर हिन्दुस्तानको तपाईलाई ईत्त्रलाप निमित्त पठाउंदछु. तसर्थ दोस्तीका कलम्ले लेष्यां शुभम्—

महाराजवाट जवाव वक्सेको

कलकत्तासम्म जाउछु भन्दा मलाई बहुतै षुसीलाग्यो. डीसम्बरको १५ तारीष उसो लाठ साहेवको सलाम् हासिल गर्ने भयापछी सो मुलाकात्को अघीबाटै गया जगनाथजीको तिर्थ गरी वाहावाट फर्की आई लाठ साहेवसंग मुलाकात गर्ने हीसावसंग काम्को अंजाम् भयो भने अरू ठाउको तीर्थलाई सुवीस्ता पर्नेछ. घेरै दीन गर्मीमा पर्नुपर्नेछ. तसर्थ मंसिरका ८६ दीन् जादा अर्थात् नवम्बरको २२।२३ तारीषमा नेपालवाट हीड्नेछु. उसवेला जानलाई तपाईलाई फुर्सत भयेन भने मेरा इजजत माफिकको साहेव १ मुकरर गरी दीनु भया हुँछ. तपाजीसंग कलकत्तामा भेट हुनेछ— १

पटनाको वाटो भै जाँछु. पटनैवाट रेलमा सवारो गरला— २

वैजनाथमा वेहान उत्रने गरी मै दर्शन गरि बेलुका फेरि रेलमा सवारी गरि कलकत्तातर्फ जाँछु— ३

महाराज साहेबलाई यस्पियाल (स्पेशल) ट्रेन चाहिएछ वा चाहीदैन— ४

लेडीहरू कति सर्दार अरू लस्कर कति घोडा रेलका स्टेशनसम्मलाई कति लगीवक्सनुहुन्छ— ५

कलकत्तासम्म लेडीहरू कति सर्दार अरू मानिसहरू र घोडा कति लगीवक्सनुहुन्छ— ६

मोतिहारीदेखि रेलको इस्टेशन पुगनालाई महाराज साहेबले लेडीहरू र सर्दारहरूलाई यका गाडा कुल्लिहरू चाहीछ चाहीदैन चाहीछ भन्दा कुन् कुन् कति कति चाहीछ— ७

मोतिहारीदेखि रेलको इस्टेशनसम्म जादा विचमा कहा कहा वास् होला— ८

महाराज साहेबको कलकत्ता कति दिन् मुकाम हुन्छ - ९

कलकत्ता छोड्यापछी कहा जानु हुन्छ सो जाने ठाउहरूको पहिले वाहा जाउला यस ठाउमा जाउला भन्दा र यस्तो सवारीमा जाउला भन्दा— १०

मोतिहारी वा पटनामा केही नोटहरू साटनुपर्छ पढेन. पछि भन्दा कतिसम्मको— ११

यस्पियाल ट्रेन चाहीछ— ४

पटनासम्म लेडीहरू १४ जनरलहरू ४ अफिसर पगरि २९ रैफल पलटन १ के जवान् ७५२ ऐंको व्यांडको जवान् ५० जनाना नोकर ४१ अरू मानीस २०० डोल्या र भरिया गरी अंदाजी २६०० हाति ३० घोडा ८० गाडा अंदाजी ८० म्याना ९ जानन्— ५

कलकत्तासम्म लेडीहरू १४ जनरल लगायत अफिसर पगरीहरू ३३ रैफलका जवान् १०१ ऐंका व्यांड जवान ५० अठपहरिया सुवेदार हुदा सिपाही जवान् ५१ जनाना नोकर ४१ अरू लाजीमा ५० डोले ५० घोडा १२ पालकी ९ वगी २— ६

रेलको इष्टेशनसम्मलाई कुल्ली गाडा जो चाहीयाको म जीहीवाट बंदोवस्त गरी लैजानेछु. जाहावाट लग्याको गाडा वेकंवा हुन गयो भने उसको सट्टा भर्ना गर्नलाई लीउला अथवा हात्रा पानीवाट लग्याका सबै गाडा बदलन पन्यो भन्दा पनि २ दीन् अगाडी साहेबलाई षवर दी मोतिहारीमा बदलुंला— ७

मोतिहारीदेखि पटनासम्मको वास् मोतिहारी १ कल्याणपुर २ साहेबगंज ३ षुटाहि ४ लालगंज ५ हाजिपुर हरीहर क्षेत्र ६ पटना ७— ८

कलकत्तामा जाहावाट जादा ४।५ दिन जगंनाथ पुगी फर्कि आवापछि ८।९ दीन् मुकाम गर्ने तजवीज गरेको छु— ९

कलकत्तावाट फर्केपछि बनारस इलाहाबाद नासीक बंधे सुदामापुरी वेडद्वारीका पुना तीपतिवालाज्यू मद्राज रामेश्वर इ तिर्थंरू गरी आउनाको इरादा गरेको छु. रेल भशका ठाउमा रेलैमा जहाज पाइने र जान हुने ठाउं मा जहाजमा रेल जहाजवाट जान नहुने षुस्कीको बाटो गरी जाने जगाहरूमा वगी पालकी टागीको सवारी गरुंला— १०

मोतिहारीमा ३।। लाष् ४ लाष्सम्मको नोट साटनु पर्ला— ११

श्री ५ महाराजाधिराजका तर्फबाट जाभ्या तोहफादेपि बाहेक महाराजबाट पनि तोहफा लागि वक्सनुहुन्छ की १२

नेपाल नछोड्दै तोहफाको फिरीस्त र श्री ५ महाराज धीराज वाट साठ साहेबलाई जाने षरीताको नकल पठाई दीनु भला बढीमा होला— १३

श्री ५ महाराज धीराजबाट जाने तोहफा बाहेक भैरा तर्फबाट पनि केही तोहफा ली जान्छु १२

श्री ५ महाराज धीराज तर्फबाट लाठ साहेबको जुनाबमा जाने षरीताको नकल र तोहफाहरूको फिरीस्त नेपाल नछोड्दै केही दीनु अघी तपाजीलेउ पठाईदीनेछु— १३

तपाजीबाट मेहरवानी गरी जहाजको वाटो गरी कलकत्ता बाट मद्राज रामेश्वर बंबे भै द्वारीका जान्या नक्सा १ रेलवेको नक्सा १ र रेलवे टाइम् टैरील् १ झीकाई दीनु भया दाम् लेषी आउभ्या वीत्तिकै पठाईदीया हुं १४

(पो. नं ३-६१ जैसीकोठा)

वली-अहद त्रैलोक्यका महारानीहरू र रणोद्दीपको तीर्थयात्राको वंशावलीको वर्णन

“इनि राजा रणउद्दीपसिंह राणाले चारधाम गर्ने हो भनि श्री ५ वलीअहद माहारानि र आफुना रानिहरू लगायेत् भैभारादार खिपाहि अरू चाकरवाकर स्मेत् ८६ सये लस्कर ली ३७ साल मार्ग वदि ५ रोज २ का दिन नेपालबाट सवारि भै पैले श्रीजगन्नाथजीको दर्सन गरि ताहाबाट श्रीरामेश्वरको दर्सन गरि ताहाबाट पनि श्रीद्वारिकानाथको दर्सन गरि तिनधाम गरि देस देसावरको तमासा हेरि नेपालतर्फ सवारि फिर्दा नारान्हिटि दवारिवाट र सहरका दरवारवाट श्रीपुरेश्वरसम्म ठाउ ठाउमा ढोका बनाइ सडकका वरिपरि १०१० हातका बिचमा अनेक रंगरंगका धोजा रापि तिन सहरका र गाउ गाउका नाच वाजा गैहु त्रिपुरेश्वररेखि नारान्हिटिसम्म सडकका वरिपरि रापि मरमहाजनहरू गैहुले सडकका वरिपरि वसि अविर लावा फुल अक्षेता छरि धूप वाली सिद्धुरजात्रा गरि ३७ साल चैत्र शुदि ६ रोज ५ का दिन रातको १ घडी चढदा दर्वार भीत प्रवेश गन्या ।।

(मसंग रहेको एक अप्रकाशित वंशावली ११५ पृ. बाट । - ज्ञानमणि)

सम्बत् १९४५ साल मिति आषाढ वदि १२ रोज ५ का दिन रजिडंट डुरेन्ड साहेव वहादुर नारान्हिटी श्री ३ माहाराज वीरसम्सेर जङ्गवहादुर राणाकहा आउदा कुरा भयाको—

रजिडन्ट—

जेठा वली अह (द) माहारानिले अवरजङ्ग हरष जङ्गहरूलाई षानाको केही वंदोवस्त गरी दीनामा तपाजी क्या भनुहुन्छ अम्बरजङ्गले १० लाख रुपैयाको जथा छ भनि भंदछन्

श्री ३ माहाराज—

वली अहद जेठा माहारानिले अपराध गरी रजिडन्सीमा गै वसदा कम्पाशडर इन चीफ षड्गसम्सेर जङ्ग गुरुप्रोहितलाई रजिडन्सीमा पठाई तिम्रो जीउमा केही हुन पाउन्या छैन. आउ वस. अघी तीसीलाई मित्याको सालको १० हजार रुपैयामध्ये ४ हजार कमुर वापत अहिले कट्टा गरी वर्षको ६ हजार रुपैया पाउछौ भनि पठाउदा उनले मन्जुर नगरी म हीन्दुस्थानतर्फ जाउछु भनि श्री ५ महाराज धीराजको इजाजतमा षलल पर्ने हुनाले हीन्दुस्तान पठाउदैना भनि भनिपठाउदा म आफना दाज्यू जित जङ्गकाहा गै वस्छु अंत कही जान भनि भंदा र रजिडंट वरकली साहेवले पनि आपनु दाज्यूसंग गै वस्छु भन्यापछि कीन नपठाउनु पठाई दीनुहवस् भनि भन्दा उसी भया. इन्ले भदामा मात्रै पठाउनामा

द्वार राजी छैनन् नीजसंग नीजलाई तिनी भयाका ठाउमा इन्लाई इजत् साथ राख्छु भन्छन् ईनी जाछु भन्छन् भन्या पठाउने तजवीज होला भनि रजिडट साहेवद्वारा जीतजङ्गसंग सोधी पठाउदा जीतजङ्गले पनि हुन्छ भनि भनि-पठाउदा उनको जो भयाको जवाहेर नगदी दी पठायाको हो जाहाबाट रौ २।३ महीनामा दाजूसंग नवसी वाहावाट बनारस आई केही दीन वाहा वर्सा हाल कलकत्तामा धोजनरसिसंग वस्याका छन्. इन्को चालचलन् जस्तो छ. इन्का इ काम् गराइले साफ जाहेर हुन्छ. वलिअहद माहाराजका ई रानी जंगवहादुर छदैमा जङ्गवहादुरले नै वर्षको जनहि १०।१० हजार षर्चको बन्दोवस्त वाधा गयाका हुन्. कांछी महारानी वलीअहद छदैछन् उन्लाई सो बन्दोवस्त वमोजीम् मील्दैछ. इन्ले यस्तो कसुर गरी जाहाबाट रौ चालचलन् आफनो ठीकमा नराषी रह्यापछि. ईनलाई केही दीनालाई द्वारि चाहदैन्. होईन ईनलाई केही दीनुपछ भने लाट् साहेव र तपाजी-वाट सल्लाह दीनुहुन्छ भन्या अधी गद्दीनसीन् श्री ५ म्दाराजशीराज राजीन्द्रवीरम साहका माहारानी-लाई बनारस पठाउदा जङ्गवहादुर माहाराजवाट निजले षर्च नीमीत्त भैन्हा १ को १०० रुपैया बन्दोवस्त गरी दियाका छ. यदेपी नीजले सो १०० रुपैया पायाकै छन्. हाल म प्राइमीनीष्टर भयापछी नीज माहारानीवाट मलाई १०० रुपैयाले षर्च पुगेन. मलाई दुद फानालाई ५० रुपैया पाउ भनि मलाई लेषी पठायाको चीठी यही हो. हेर्नुहोस् ष्ट् गद्दीनसीन्का माहारानीलाई जङ्गवहादुर महीनाको १०० रुपैया बन्दोवस्त वाधी गया भनेपछी इनी ता वलीअहदकी रानी मात्र हुन्. उनीको आधी ५० रुपैया म दीछु — — — १

अवरजङ्गका कुरालाई तिनलाई तिनको धन् दौलत् जवारात् मत्रै दी जहान वचासमेत् पश्चिम तर्फ पाहाड्मा यक् ठाउमा मुकरर गरौ ताहा रौ आफना बालवचासमेत् वस्नु भनि नीजलाई वर्षको १२ हजार निजका भाइलाई वर्षको ८ हजार गरी उमा वर्षको २० हजारको बन्दोवस्त

गरी राषी दीयाको हो पछि रनविरजङ्गले हामीले नेपाल हा (न्) न आट्यौ तिमी सामेल हुन आउनु भनि लेषी पठायाको चीठी पायापछि पाहाड्वाट तेसतर्फ गयाका हुन् निजले जाहा केही धन् बाकी रह्याको छैन. पछि नीजको र हर्षजङ्गकी रानीहरूले हामी त अपना लोग्ने भयाका ठाउमा जान पाउन्था हो. भनि दर्षास्त गर्दा अपना धन दौलत् लो जाउछौ भने जाउ भनि नीजहरूलाई पठाई दीया काम भयाको हो. नीजहरू जादा तेतिका असवाव् कतिका सन्दुस् ल्यायाका हुन्. वुटवलतर्फवाट अंग्रेजी हाकीमहरू लाई बुझिहेरे थाहा हुन्यैछ. यस् पाला म कलकत्ता जादा जहोरी राये वद्रीदासले अम्बर-जङ्गले लग्येको जवाहेरात्मध्ये चौकडीका भोतीदाना ४ नीज अम्बरजङ्गले हेमेल्टन कंपनिका हाउस्मा २४ हजारमा लीलाम गरी बीक्ती गरेको मलाई मछेउ विक्री गर्नालाई ल्यायाको थियो. यो कुरो हो होइन. उनैसंग बुझिहेरे थाहा होला. होईन इनीहरूलाई केही दीनुपछ भनि तपाई सल्लाह दीनुहुन्छ भने. गद्दीनसीनका रानीहरूले १०० रुपैया पायाका ठाउमा इनीहरूलाई ता ५ रुपैया पनि धेरै भयो. तै म. २०।२५ रुपैयासम्म दीनामा तयार छु — १

रजिडन्ट—

यति रुपैया लीनालाई तिन्हैरुले काहा मञ्जुर गर्ला— २

श्री ३ महाराज —

मञ्जुर गरेनन् भन्या इनीहरूसंग केही जमा रहेछ भने बुझनुपछ— ३

ए—

अधि जङ्गवाहादुर माहाराजले कोत् पर्व गर्दा कोत्मा र भंडारषालमा गरी ३ सँको करीब मानीसलाई काटी सबै भारादारका जहान्वाचा र रात्भरमा जाहावाट नीकाला गरीदीये. कसैले केही लैजान पायेनन्. निज भारादारहरू वृटिसको

इलाकामा गै वेतियामा र कोही कतै कोही कतै वसि कसैलाई ५।७ वर्ष कसैलाई ८।१० वर्ष पछि तवाहा भयापछी सबैलाई यहि झीकाई षान लाउन जागीरको बंदोवस्त गरीदीयाथ्या भन्या मैले ता इन्हैरुलाई ६० लाषको करीब रुपैया जवाहीर गरी पठाईदीयाको छ. यो कुरो हो होइन भनि तपाईंलाई संघा हुंछ भनि पत्र जङ्ग धोजनरसि केदारनरसिहरूको व्याकमा कति ज्मा छ. बुझि हेनुभया थाहा होला. पत्रजङ्गले मलाई लेपेको नीजको हस्ताक्षरकी चीठी यहि हो. हेनुहवस् नीजले दाज्यू भाईहरूले षान पाइन भनि मसंग भन आउनेहरूलाई मैले षाये लायेको म षान दीन्छ. भनि लेषेका छन्. निजलाई तिनी जाहावाट गयापछि पनि मेरो दोस्ताना राषेको हुनाले मैले पटनामा ७ लाष रुपैया पुन्याइदीयाको छ. जीतजंगले जाहा नआउने हीसावसंग उठाउन नहुने झाड् फानस् मालमात्र छोडी नगद जवाहेर सुना चादीका भाडा वर्तन् सबै उठाई लगेका छन्. रणवीरजंगको भन्या अंस बन्द हुदा पनि तिनी केही कम् हुनाले ८ लाषको करीबमात्र निजले पायाका हुन्. सो पनि नीजले सबै उठाई सक्याको थिये पछि जाहावाट निकाल्ने वैलामा निजका तहविल्वाट ७५ अर्सिबाहेक १ कौडी निकलेन सर्कारसंग ५० हजार रुपैया कर्जा ली करजदार भयाको थिया र मैले कसो गर्नु हो भनि मसंग जाने वैलामा सोधदा सो ५० हजार रुपैया माफ दी नगद रु १ लाष ५० हजार रुपैया नीजलाई दी तिमि आफना इमान्मा वसछौं भने महीनाको हजार रुपैया मिल्नेछ भनि बन्दोवस्त गरी पठाईदीयाको हो पछि नीजले वेईमानी गर्दा सो रुपैया बन्द भयो. निज जादा वकसीयाको डेढ लाषको रसिद र ५० हजारको तमसुक मसंग छ. हेनुहुंछ भने म अले देषाउन सकछु—

हेनुहोस् इनीसमाका वंवीर विक्रमले इमान् राषी काम् गर्दा अले धनकुटा गौडाको कमान् मैले दीज्यू. षुद अम्बरजङ्गका भाईलाई वर्षको ८ हजार अले दीयाकै छ. षुद जङ्गवहादुरका छोरा जाहा रहाकाहरूलाई पनि मैले दीयाकै छ—

रजिडन्ट

मैले नीजहरूले सर्कारमा साह्रै झीजायाका हुनाले तपाजीको यस्मा के राये छ भनिमात्र सोधेको हो. यस्मा जस्तो मुनपसीव छ. तपाजी गर्नु हुन्यैछ ३

श्री ३ महाराज —

मैले भने कुरा तपाजीलाई भनिसक्ये. जङ्गवहादुरले अरू भारादारलाई पनि फेरि पछिवाट ल्याई परवरीस् गरेथ्ये भने इनीहरू ता झन् मेरो आफनै हुन् भयापछि इनीहरू तवाई भै राहामा आयापछि इनीहरूलाई मैले परवरीस् गर्नेपछि गर्नु पनि छु— ४

रजिडन्ट —

मैले भन्याको यो कुरा तपाजीवाट मानु भयेन — ५

श्री ३ महाराज —

तपाजीले भन्याभन्दा ज्यादा मैले मानेको छु । तपाजीवाट जहा यक् डक् को न् (डीपी) राषी २०।३० मानोस राषी काम् गर्नले क्या हुनु सकछ— ६

रजिडन्ट —

जाहा तपाइका मेरो सामने काम् हुनाले केही काम् नभयाकोमा तपाजीसंग यो काम् भयेन. यसो गरी दीनुपन्थी भनी वरावर तपाजीवाट मेरो कुरा मीलाई काम् गर्नले धेरै सुवीस्ता साथ काम् हुनेछ— ७